

LÁTLELET

SZÁSZ LÁSZLÓ

*Tabuk feltörése,**avagy hogyan lettem „rasszista”**A másság helyett én is inkább azt mondom, mint az erdélyiek, hogy a „sajátosság méltósága”...*

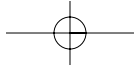
(Diósi Ágnes)

II. rész

GÖDÖLLŐ 2.

harag és a keserűség rossz tanácsadó. Mégis csak meg akarom érteni ezeket az embereket. Ettől már aligha leszek képes jobb kapcsolatot kialakítani velük, de legalább más, kevésbé személyes és egyoldalú perspektívából látom majd őket. A szakirodalom sem segít túlságosan sokat. Rengeteg statisztikai adat, kutatások az eredetükről, megjelenésükről Európában, szokásaik, életformájuk, művészetük, etnikai megoszlásuk. Figyelek a médiában fel-fellángoló vitákra: a „liberálisok” szerint semmi gond velük, a magyarság rasszista, velünk van a baj; a „jobboldaliak” tárgyilagosabb hangon keresnek megoldásokat, elemeznek; a „szélsőjobb”... – tudjuk. Ám minden tanulmány, akár nagyobb lélegzetű könyv után valami hiányérzetem támad: légszomj. Póczik Szilveszter könyvéből nagyon sokat tanultam, ám a legfontosabb: *A XVI–XVII. század fordulójára... Magyarország a Nyugat-Európából és Közép-Európa északabbi területeiről tűzzel-vassal elűzött cigányok vándorlásának és célországává vált. A cigány tömegek beáramlása..., a természeti és társadalmi környezetet különféle eszközökkel kizsákmányoló életmódja... egyre nagyobb terhet rótt a társadalomra, mégsem vezetett a nyugat-európaihoz hasonló véres üldözésekhez, sokkal inkább a toleráns megoldáskeresés volt jellemző.*³ Magyarán: a számunkra folyamatosan idézett példa, a mindörökkön demokratikus, liberális szellemiségű Nyugat ezt a kérdést is elegánsan, hadsereggel, csendőrséggel oldotta meg, és szeretetből meg toleranciából az intoleráns Keletre, a rasszista Magyarországra űzte a cigányságot. A legszebb könyv, mely a téma kapcsán eljutott hozzám, Takács Géza könyve, egyszerre kiváló szakmunka, szociográfia, vallomás és regény. Azért hiteles ez a könyv, mert nem körülményeskedik, belevág a legkényesebb kérdésekbe is, mégsem tapintatlan; hiteles, mert őszinte, őszinte, mert maga is kívülrőlként igyekszik „behatolni” egy közösség értékrendjébe, mégpedig a legfontosabb pont, az oktatás felől. Ám az ő következtetései sem üdvözítőek. „Magyarország azáltal van speciális helyzetben a régióban is, hogy itt a ’cigánykérdés’ már az ország legegésőbb problémája mind anyagi, mind morális, mind szellemi értelemben, mivel az integráció kudarca a társadalmi közösség teljes meghasonlásával, széthullásával fenyeget.”⁴

[*Látélet*]

Nagy hát az én bűnöm, a harag nem keresztényi lelki állapot. Mert: „És a mint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképpen cselekedjétek azokkal. Mert ha csak azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, a kik őket szeretik” (Lk. 6. 31–32). A harag és a büntudat készítetett arra, hogy igyekezzem megismerni azt, aki engem ellenségének tart, s akit most már én is ellenségemnek tekintek.

* * *

Kézenfekvő és illendő, hogy a Gödöllői Cigány Önkormányzatnál kezdjem a cselekvő megismerést. Internetes honlapjuk üres, pusztán négy képviselő neve szerepel, egyetlen szó útbaigazítást nem ad. Feleségem kinyomozza az újonnan megválasztott elnöknő mobilszámát. Teendőim közepette megkérem, ő hívja fel, és egyeztessen számomra időpontot, ha lehetséges.

– Az elnök asszonnyal szeretnék beszélni...

Női hang. – Elfogyott a pénz, nem tudunk segínyt adni!

– De én nem segínyt szeretnék, hanem...

– Majd visszahívom ezen a számon, ma délután.

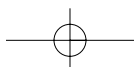
Három nap múlva én jelentkezem be. Elmondom, hogy hivatalos adatokat, az általa ismert tényeket szeretném megbeszélni, ha lehetséges, és egy személyes találkozást, időpontot..., elnézést...

– Majd visszahívom ezen a számon, ma délután.

Soha nem hív vissza. Rosszul kezdődik a kísérletem. A folytatás sikerebb. A múzeumvezető asszonynál érdeklődöm, irodalomtörténeti kutatásaimban is rendkívül készséges volt. Munkájánál fogva minden számottevő személyiséget ismer a környéken. Kubatov Jánost ajánlja: a Gödöllői Polgármesteri Hivatal portáján dolgozik.

Első telefonhívásra barátságosan vállalja a beszélgetést. Egyébként csaknem rutinos interjúalany, mint mondja, alkalmanként főiskolások és egyetemisták (föltehetően szociológia meg néprajz szakos hallgatók) keresik fel, tapasztalataival szolgál szakdolgozatok elkészítéséhez. Jó megjelenésű, középkorú férfi, udvariassága láthatóan nem pusztán kötelező munkaköri modor. Mindenkihez, aki a Polgármesteri Hivatal épületébe belép, gyakorta tétován és tájékozatlanul, tapintatos kérdése és útbaigazító szava van. Ezúttal szerencsém van: éppen érkezik Balogh Gyula is, a Gödöllői Cigányönkormányzat korábbi vezetője is, akit ugyancsak szerettem volna szóra bírni. Magyarázodom: illendően az önkormányzatuknál akartam kezdeni, de egy női hang több ízben nem fogadott. „Ezt írja meg nyugodtan – jegyzi meg –, hadd lássák, hogy működik az új önkormányzat.” Több szó nem esik a vezetőváltásról. (Később hallok tényekkel meg nem erősített szóbeszédként, hogy az új vezetés manipulált módszerekkel választotta meg magát, talán emiatt zárkoznak el minden érdeklődőtől.)

Balogh Gyula elkötelezett ember hírében áll, s eleven mivoltában is annak mutatkozik. Az eredetileg elképzelt interjúból hármában folytatott beszélgetés lesz, melynek során Kubatov János (szerényen, nem szolgálai) ritkábban szólal meg. Barátja, ügyvivője, nélkülözhetetlen „szárnysegédje” Balogh Gyulának.

[*Látlelet*]

Ha leírom a szót: „elkötelezett”, legalább két okból elbizonytalanodom. Az egyik az, hogy néhány évtized alatt lejáratták, szinte kiüresedett a jelentése, akár csak a „közösségszolgálat”, „ügyszeretet”, „nemzeti tudat” meg egész sor hasonló kifejezésünknek; a másik az, hogy manapság, ha még elhangzik, ideológiai-politikai felhangok telepednek rá: az *én* ügyem, amelyet hevülettel szolgálok, csakis ellensége lehet a *te* ügyednek, bár lehetséges, egyszer majd helyet, szerepet és szó-készletet cserélünk. Ideológiamentes ügyet többnyire olyan ember szolgálhat, akit fiatal korában nagyon megcsapott a sors szele, aki nagyon megszenvedett valamiért. Balogh Gyula (ezt tőle magától, részben a helyi újság egy cikkéből tudom) önerőből emelkedett fel, szakmát és zenét tanult, közben fizikai munkát végzett, jószágot nevelt, majd eladta őket; kis tőkét gyűjtött, vállalkozásokba kezdett, és ma az üzleti élet jelenti a megélhetését. Ez sem kis teljesítmény, és – értelmiségi finnyássággal – csak abban az esetben lehetne vállrándítással elintézni („Hát igen, az úrgazdagok...), ha pusztán a javak halmozása volna az életcélja. Ő azonban, jól láthatóan, szétosztja magát a város és a régió közéletében. Egyik „oldala”: a zene, a kultúra. Zenekart alapított, 15–20 taggal lépnek fel rendszeresen (több diplomát szerzett gyermekei is), olykor nagyobb méretű rendezvényeket is szerveznek, országos hírű vendégművészek társaságában, népes közönség előtt, és sikeresek az ország különböző színpadjain. Szerep(lés)ük beilleszkedik a város kulturális életébe, mintegy kiegészítője annak a vonulatnak, amelyet például a barokkszínházi, táncművészeti előadások vagy a filharmonikusok fellépései képviselnek a kastélyban. Másik „oldala”: a szegények támogatása; és ezáltal a két tevékenység összekapcsolódik. A segítségnyújtást korábban a cigányönkormányzat keretei között valósították meg, miután azonban a régi vezetőséget leváltották, létrehozták a Gödöllői Kulturális és Szociális Közhasznú Egyesületet, amely többféle feladatkört fog át. „Nem, nem csak romákon segítünk! – mondja szinte sértődötten egy közbeszólásomra. – Minden szociálisan rászorult személynek, családnak, romának és nem romának osztunk élelmiszert, ruhát, segílyt. Látja, nem is tud róla: mi alapítottuk és működtetjük a Magyar Élelmiszer Bankot. Azért hoztuk létre, hogy ne folyjon szét a pénz az intézmények és hivatalok között. Személyesen juttatjuk el a támogatást a rászorultaknak.” Mert keserűen tapasztalta, hogy imitt-amott nyomtalanul folyik el a pénz. Gödöllőn kívül ezért még huszonkilenc helységet karolnak fel ily módon.

– Azért ön mégiscsak a város elitjéhez tartozik, aligha ismeri belülről a szegény romák életét... – mondom, talán kajánul és provokálóan. Már is látom, megbántottam, de a kijelentést visszavonni már nem lehet.

Igenis, mindenféle munkája révén napi kapcsolatban áll az „egyszerű” emberekkel, és a szabad idejét azzal tölti, hogy a javukat szolgálja. Sűrűn, talán túlzottan és csaknem hivatalos modorban hangsúlyozza: nem tesz különbséget roma és nem roma között, ott segít, ahol szükség van arra, de a cigányság között több az elesett ember. És nem elég segílyt adni. Valószínűleg a saját példáján okult: a szegényeken leghatékonyabban a tanulás, a szakmai képzés segít. A munkaügyi központtal együttműködve szakképző tanfolyamokat indítottak tizenhat évesnél

idősebbek, felnőttek részére. Összesen száznyolcvan vettek részt a képzésekben, százötvenen sajátítottak el valamilyen szakmát, bolti eladótól a burkolóig. „Többen annyira rákaptak, hogy most tovább tanulnak.” Mosolyog: elégedett, bizonyára jogosan. Hat fiatal már el is helyezkedett számítógépes szakemberként. „Én pedig még osztályfőnöki feladatot is vállaltam. Hogy higgyenek önmagukban, a tanulás értelmében. Mert előttem megnyílnak, én közülük való vagyok.” Ez hát elszólásomra a válasza. A továbbiakban meg szép lassan összegyűjti, hány roma fiatal végzett középiskolát. Ez a jövő útja. Persze, vannak más kezdeményezések is: a szellem épülésére Pest megyei roma „Ki mit tud”-ot rendeztek, kézműves szakköröket működtetnek, kiállítással, termékárúsítással, szétosztható bevétellel – nem lehet mindent felsorolni.

Azért Balogh Gyula meg Kubatov János sem tud mindent: például statisztikai adatokat. Nem az ő feladatuk.

– Hány roma él Gödöllőn?

Bizonytalankodva pillantanak egymásra. Talán a gyanú is megmozdul. Mit láthat egy kívülről, aki nem nőtt bele ebbe a sokszínű kisvilágba, nem belülről éli meg a város elkülönítő, ám egymásba is áthajló rétegzettségét? Ügyeiket intéző nyugdíjasokat a városközpontban meg ténfergő cigányokat, a parkokban lapátra, söprűre támaszkodó közmunkásokat. „Két és fél-hárromezer” – válaszolják. A kistérségben körülbelül tizenhárromezer.

– Mennyi közöttük a munkanélküli?

Erre sincsenek adatok. „Csak azt tudjuk, hogy egyenlő arányban vannak roma és nem roma munkanélküliek.” Nem világos, miféle számszerűsíthető adatokhoz képest állapítható meg ez a kiegyensúlyozottság.

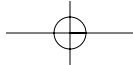
– Van-e a városban olyan roma közösség, csoport, amely megőrizte, beszéli, ápolja cigány anyanyelvét.

Ismét elvételtem valamit. Nem tudnak róla, Gödöllőn mindenki magyarul beszél.

– Származásuk, etnikai hovatartozásuk szerint a cigányságnak milyen népcsoportjai élnek Gödöllőn?

Újabb rossz kérdés. Majdnem összezavartam egy világos gondolkodásmódot, melyben minden a helyén és rendben van. Régebben Magyarországon tizennyolc (ahogyan Balogh Gyula nevezi) roma „kaszt” létezett, ezeket összevonták, napjainkra öt ilyen kaszt maradt; a gödöllőiek a Lungo Dromhoz tartoznak. Egyébként a mindenkor nevezetes zenészeken kívül voltak itt „kosarasok és teknősök”, de ezek az iparágak megszűntek, legtöbbször „átmentek a kereskedelembe”. Már csak azért sem lehetséges pontos tényeket rögzíteni, minthogy itt kiválóan működik a szociális háló, és emiatt egyre többen jelentkeznek be az ország legkülönbözőbb vidékeiről gödöllői lakosnak, pusztán a segélyekért. Mert itt nincs hajléktalan, itt nincs éhező ember.

Tapintatosak-e, óvatosak? Vagy a hitük, a bizakodásuk megingathatatlan? Gondokról, föltételezhető bajokról nem beszélnek, számukra mindennél fontosabb, hogy végezdhessék a feladatokat, amelyekre elkötelezték magukat. Lehetőleg függetlenül. Végre egy paradoxon, mely nem önellentmondás: szándékban, cselekvés-

[*Látlelet*]

ben elkötelezettnek lenni – kényszerű külső elköteleződés nélkül. „Mi például egyetlen párttal sem paktálunk le. De igyekszünk mindenkivel jó viszonyt ápolni.” Ha ez lehetséges, akkor maga a csoda. S miért ne volnának csodák? Nagyon szép, kerekre szabott és meggyőzően ható gondolattal búcsúzik a cigányönkormányzat korábbi vezetője: „Itt élek és itt akarok továbbra is teljesíteni, s visszahozni ide másokat is, akik tenni képesek. Rengeteg munkám van Gödöllőn. Hívtak magasabb helyre, Pestre. Nem megyek, itt a helyem.”

* * *

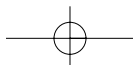
Balogh Gyula és Kubatov János tehát elszánt meggyőződésből, belső késztetésből és empátiával képviselik azt az ügyet, melyet a szociológia „cigánykérdésnek” nevez, ők azonban jóhiszeműen kerülnek ezt a fogalomhasználatot. Mondhatni, a többség iránti érzékenységből, mindig általánosságban, valamennyi szegény ember védelmében és valamiféle paritás jegyében nyilatkoznak. Ez az egyensúlyteremtő szándék azt a látszatot kelti, miszerint semmiféle konfliktus, probléma nem létezik a nemzetiségek, etnikumok között, ráadásul a titok ködével burkolja be a lehetséges valóságot. Paradoxon ez is. A nivellálás jegyében hangsúlyozott demokrácia kényes fogalom. Mert az uniformizálás felé tör utat, az egyenlőségségi erőszakolása, a feszültségek elhallgatása ugyanúgy válhat a burkolt, manipulált diktatórikus módszerek járulékává, mint a széles tömegekre való hivatkozás.

Nem látok tisztán, tehát elkerülhetetlen, sőt, illendő megismerni a legfelsőbb szerv, a Hivatal álláspontját. Korábbi tapasztalataim alapján aggályoskodom, óvakodva nyúlok a telefon után: nem vagyok a téma hivatásos kutatója, nem áll mögöttem erős médiatámogatás, mindössze egy munkatársi igazolványt kaptam. Aggályom beigazolódik, amikor elmondom a szándékomat, egyik irodából a másikba kapcsolnak, a Népjóléti Iroda hivatalnokai egyetlen szót sem mondhat az irodavezető asszony engedélye nélkül, aki végül, a harmadik napon felveszi a kagylót. Személyesen nem hajlandó fogadni: nem tartozom azok közé, akik bajaikkal hivatalosan fordulhatnak az Irodához. Azt kérdezi, egyáltalán, mi a szándékom, miért érdeklődöm. Röviden (bár ennél kissé több szóval) magyarázkodom: a helybeli cigányság megértése. És pontosan mit szeretnék tudni? Telefonban ez így nehéz, de például: lélekszámukat a városban, iskolai végzettségüket, számarányukat a különböző munkahelyeken és különösen a segélyezetttek, a szociális támogatást igénylők arányát a lakosság egészéhez képest.

Hűvös-hivatalos modorban oktat ki, és a médiából, a jogvédőktől jól ismert érveléssel utasít el: „Alkotmányellenes lenne bármiféle nyilvántartás”, bármiféle adat közzélése törvényellenes. Bármiféle támogatás nyújtásakor tilos a nemzeti, etnikai alapon történő megkülönböztetés.

– Akkor hát Gödöllőn egyáltalán élnek cigányok, vagy sem? Például népszámlálási adatok alapján? Mert önkormányzatuk az van.

Rövid szünet a telefonban. Igen, népszámlálás esetén lehetséges nemzetiségi alapon nyilvántartani, természetesen önbevallás alapján, segélynyújtásnál azonban természetesen nem. A Népjóléti Irodának egészen más, széles körű feladatai van-

nak. A különböző szociális és egészségügyi ellátást biztosító, családsegítő és egyéb intézményekkel együttműködve végzik a munkájukat.

– Érdekelne a gödöllői cigányság története...

Ezzel kapcsolatban sem léteznek nyilvános adatok.

– Az utóbbi években (is) számtalan szociológiai és szociográfiai tanulmány, vas-kos kötet jelent meg a magyarországi cigányság életmódjával kapcsolatosan; részletes, bonyolult táblázatokkal az országos megoszlásukra, etnikai, társadalmi, gazdasági, kulturális rétegződésükre vonatkozóan. Véleménye szerint, ha törvényesen semmiféle adatszolgáltatás nem lehetséges, ezek a kutatók hogyan végezhették a felméréseiket? Hogyan férhetek hozzá a közzétett adataikhoz?

Újabb szünet. „Ez jó kérdés, látja. Nem tudom.”

– Szabad egy személyes jellegű kérdést...?

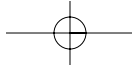
„...?”

– Akaratom ellenére szakadatlanul tanúja vagyok egy cigány család életének. Tisztes jövedelmük van, a mienknél mindenképpen sokkal jelentősebb, nemrég új házat építettek az udvaron, mindenük megvan, mégis szinte hetente valamilyen szociális juttatást igényelnek és kapnak. Bőségesen pazarolnak az utca többi lakójához képest, mégis a várossal fizettetik ki a villany-, a gáz-, a vízszámlájukat, ingyen tűzifát kaptak... Ez pozitív diszkrimináció?

„Nem létezik ilyesmi, hogy pozitív diszkrimináció!” Megszakad a vonal, magyarán, lecsapták a kagylót. A párbeszédből semmi sem valósult meg, én pedig ismét alulmaradtam a Hatósággal szemben, a meg sem fogalmazott kérdéseimmel.

* * *

Ha Balogh Gyulát és munkatársait „intézménynek” tekintem, rajtuk kívül még egy jelentős hálózat működik Gödöllőn, a hosszú nevű Forrás Szociális Segítő és Gyermejjóléti Szolgálat. Vezetője, Forrainé Murányi Judit majdnem szívélyesen és a hivatásával járó diplomáciával fogad. Minden szempontból példamutató intézmény, és akár értékes riport készülhetne e helyen, ha nem szűkült volna be az érdeklődésem egyetlen mezsgyére. Természetes, hogy itt nem foglalkoznak a származással, az etnikai hovatartozással, olyannyira szerteágazó a feladatkörük: családsegítés; gyermekjóléti ellátás; férfi, női és családi hajléktalanszálló; éjjeli menedékhely; pszichológiai és jogsegélyszolgálat; pártfogó felügyelet azoknak, akik börtönből szabadultak; szociális segélyezés; orvosi segítség; kábítószer-elterelés; munkába állás segítése... Újból bebizonyosodik, a város vezetésében és a lakosság körében az országos átlagnál erősebb a szociális és humanitárius érzékenység. A különféle hivatalokkal (például a Népjóléti Irodával) gördülékeny az együttműködés, de a helyi kisvállalkozók, a piac, az éttermek, a pékségek, a boltok is nyújtanak – többnyire természetbeni – támogatást. Ésszerű tehát, hogy nem firtatják a származást, minden rászorultnak személyre szabott problémája van. Egyetlen szűk sáv volna, ahova szívesen betolakodnék, legalább az emberi sorsokra kíváncsi esszéíróként. Amikor valaki első alkalommal jelentkezik szállásért, menedékhelyért vagy egyéb segítségért, szakmai interjút készítenek velem, ez a további együttműkö-

[*Látlelet*]

dés alapja. Mennyi életút, öröm és bánat, csalódás, olykor reveláló fordulat lap-panghat ezekben a dossziékban, melyek egy ország nem látható valóságáról is képsorokat rejtegetnek! De tudom, tartalmuk ugyanazért feltárhatatlan, amiért az orvosi vagy a gyónási titok.

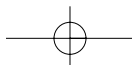
Bárhová fordulok, titok, titok, ám nem csupán olyan területeken, kibogozhatatlan vagy szándékoltan összekuszált rejtély és tiltás, ahol az én személyes kíváncsis-kodásom tolkodásnak tekinthető, hanem ahol a nemzet épülését is szolgálhatná a valóságos tények ismerete.

* * *

Hozzáférhető azért néhány dokumentum a Gödöllői Múzeum dolgozóinak jóvoltából. Az anyag 1979 őszén készült, és mivel ez az egyetlen kézzel fogható bizonyíték a helybeli cigányság létéről, kiindulópontja lehetne az újabb kutatásoknak. Egyik része *A cigányok élete Gödöllőn és a gödöllői járásban* című kiállításához készült fényképeket őrizi, másik részét a rendezvényekkel kapcsolatos írásos anyagok képezik. A rövidebb egy *Feljegyzés...*, afféle szakmai útmutató, tanácsadó a kiállítás megtervezéséhez, a hosszabbik az 1979. november 9-én lezajlott ankét vitaindítója: *A cigány lakosság helyzete Gödöllőn*. (Sajnos, a vita teljesebb anyagát tartalmazó jegyzőkönyvnek nincs nyoma.) A két írás tartalma részlegesen fedi egymást; a második értelemszerűen hosszabb és nyelviileg összeszedettebb. Hangneme hivatalnok-i, ezáltal tárgyilagosnak és valóságosnak mutatkozik, bár vannak jelei a következő öt éves tervre előirányzott „fejlődés” kényszerének.

Egy olyan történelmi pillanat állapotrajzát rögzíti, melyben már megkezdődtek a helybeli cigányság életformáját alapvetően befolyásoló változások, de még viszonylag a kezdeteknél tart a társadalmi-állami beavatkozás. Az életformát és a lakásviszonyokat tekintve a cigányságnak kb. 70 százaléka „más állampolgárokhoz hasonló vagy azt megközelítő körülmények között él”, 20 százaléuk esetében „szerényebb családi ház építésére sor került”, ám nehézségeket okoz a lakásokban a zsúfoltság, a közegészségügyi helyzet stb., eufemisztikus fogalmazásban: „Elmaradnak attól a lehetőségtől is, amit a kezelésükben levő lakás, ház egyébként lehetővé tenne.” Az otthonteremtést már eddig is objektív eszközökkel segítette a város: lakáskiutalással, alacsony házvásárlási kölcsönrel, ingyen telek biztosításával, bontott és egyéb építési anyaggal stb. Minden jel szerint a városi tanács legsúlyosabb gondja a még létező két telep felszámolása, ugyanis itt lakik a cigány lakosság tíz százaléka, legalább 150 család, nagyon rossz körülmények között. „A telepek felszámolásánál a cigány lakosság széttelepítésén dolgozunk.”

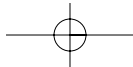
Én pedig máris megtorpanok, minthogy máig viták zajlanak arról, helyes volt-e vagy sem a közismert állapotú telepek ilyen gyors megszüntetése. Egy egészen friss tanulmány szerint például annak az együttélési formának, amely ezekhez a telepekhez kötődött, „rendszerképző” funkciója volt a cigányság hagyományos életformáját, szokásait tekintve. „A benne élők létfenntartó tevékenységei nagyobbrészt a tulajdon tartományán kívüli erőforrásokra irányultak”, következőképpen el kellett veszíteniük több évszázados hagyományait. „Konfliktusok ott

keletkeztek és keletkeznek ma is, ahol az azonnali... átváltozást várta el az intoleráns többségi akarat. A hagyományos közösségi struktúrának keretet adó telepeket felszámolták... A tudat mélyén munkáló reflexek azonban megmaradtak, miközben az általuk okozott konfliktusok megoldásának módozatai még nem alakultak ki.⁷⁵ Az intoleráns többség tehetetlen a hasonló helyzetekben, mert az elnyomott kisebbség sohasem fogalmazza meg pontosan a követeléseit, csupán utólag kifogásolja az éppen aktuális segítséget. Mi volna hát a helyes megoldás? Meghagyni a telepeket, putrikat, a szemétdombokat Európa közepén, hogy ősi életformájukat folytathassák, hogy különleges „erőforrásaikból” élhessenek? De hiszen ez a szegregáció, a másik, még súlyosabb vád! Gödöllőn mindenesetre a lakásviszonyok ma kedvezőbbnek mutatkoznak az 1979-ben leírtaknál.

Amikor is az állandó cigány lakosság számát kb. 1200 főre becsülték, ám már akkor elkezdődött az a „nagy mobilitás” (melyre Balogh Gyula is utalt), vagyis fokozatosan növekedett „a letelepedés iránti igény... a már itt »meghonosodott« cigány családok részéről”, különösen Nógrád, Heves és Szolnok megyéből. A munkavállalással kapcsolatos megállapítások a szöveg különböző részeiben némileg ellent mondanak egymásnak. „A beilleszkedés körében a rendszeres munkavállalással nincs probléma” – írja egy helyütt, s csupán a képzettség és az iskolázottság alacsony színvonalát kifogásolja. Egy másik passzus így hangzik: „...a munkahely javaslatba hozása esetén olyan igényt támasztanak, amely a képesítésük alapján nem teljesíthető”. Egy másik adatsor szerint a munkaképes cigány lakosság kétharmada állandó munkahellyel rendelkezik, 22 százalékuk alkalmi munkából él, 12 százalékuknak nincs munkaviszonya. Az adatok bizonytalanságát ismét csak a fluktuáció okozza: a munkahellyel rendelkezőknek kb. 36 százaléka egy éven belül munkahelyet változtat, „kimerítenek minden szociális segélylehetőséget, majd továbbállnak”. A dolgozat ideje korán felhívja a figyelmet a veszélyre, mely mind ebből következik: kezdenek kialakulni az ún. „cigány munkakörök”, vagyis amit mások nem hajlandók elvégezni, ez pedig ismét a „a szegregáció irányába hat”.

A végzett munka értékének kérdése vezet a legfontosabb témakör felé: az iskolázottsághoz. A statisztikák egy felső- és négy középfokú végzettségű cigány fiatalról tudósítanak. Mindazon okok, melyek képzésbeli hátrányukat jellemzik (egymás mellé illesztve a szétszórt megállapításokat), rendszert képeznek, és a lemaradás már az óvodában kezdődik. Jóllehet a kiskorúakat „a nem cigány gyerekek elutasítása árán is” fölveszik, sokat közülük nem engednek a szülők iskola-előkészítőbe. Ennek folyamányaként az általános iskolában két-három osztállyal lemaradnak a korosztályukhoz képest. Sokat pótolhatna a napközi, ám ezt sem szándékoznak igénybe venni, jóllehet a városi tanács téríti a költségeket. És mindezt a halmozódó hátrányt betetőzi a sok hiányzás, aminek megakadályozására még nem találtak megfelelő módszert. Itt egy megdöbbentő adat következik (tény, amely mára, 2010-re országos problémává duzzadt: 1979-ben hihetetlenül magasra, 40 százalék fölé duzzadt a kisegítő iskolába járó gyerekek száma. „A lakosság 5 százalékát kitevő rétegből kerül ki a kisegítő iskolások 54 százaléka.” A kialakult helyzeten úgy próbálnak javítani, hogy egyfelől alapismereti tanfolyamokat hirdetnek meg (ame-

[*Látlelet*]

lyek többnyire hamar felbomlanak), másfelől továbbképző tagozatokat, ahol betanított munkássá képezik a résztvevőket.

Ha ezt a lesújtó képet összevetem a Balogh Gyula által felrajzolt legújabb eredményekkel: hatalmas változás, látványos fejlődés következett be harminc év alatt! Mert íme: mérleg másik serpenyőjében ott vannak a pozitív jelenségek, okulni pedig igazán az eredményekből lehet: feltárni, feldolgozni és terjeszteni a javulás módszereinek titkát.

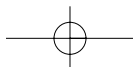
Húsz évig pedagógus voltam, de máig nem hagytam el az oktatás terepét: az elfoglaltságig a jó tanításban, a jó nevelésben látom egy országot, benne nemzetek és közösségek felemelkedésének egyetlen járható útját. Nem a minisztériumokban, főhivatalokban kigondolt módszertanokban, drága segédkönyvekben hiszek – ember nélkül azok mit sem érnek –, hanem a műveltségéből, tudásból és emberségből gyúrt tanítói habitusban, melyben együtt van a szabadság és a kötelesség. (Eszményi formáját Németh László alakította.)

Márpedig Gödöllőn erre, a majdnem lehetetlenre is van példa.

A fenti hivatalos irat egy fél mondat erejéig felhívja a figyelmet „a Damjanich Iskolában szervezett programok eredményességére”. Ott tehát évtizedekkel ezelőtt elkezdődött valami. S mostani, csetlő-botló kutakodásaim közepette itt is, amott is hallom a Damjanich Iskolát emlegetni, mint ahol már jól láthatók az eredmények. Mondom: a valódi teljesítmények és eredmények nem a tévé főműsorában láthatók, hírük is nehezen kel, mert a pedagógusi munka nem látszik, viszont emberöltőnyi távolságból már érzékelhető egy iskola szélesebb lelki tájékának a színeváltozása. (Személyes adalék: Gyerekkoromban egyetlen lelkes rajztanár hatására körzetünkben eltűntek a konyhából a szív alakú tűpárnák, a szörnyű „tematikus” falvédők, és megjelentek a székely népi hímzések. A szellemben persze lassabban indulnak el a nagy fordulatok.)

(„*Én úttörő voltam*”)

A Damjanich Iskola Gödöllő besnyői kerületében található, korábban önálló település volt, csak a hatvanas években csatolták a látványos fejlődésnek indult nagyobb helységhez, amikor Gödöllőt várossá nyilvánították. Húsz éve Szűcs Józsefné az igazgatója és – munkássága folyamányaként – a város szellemi, kulturális életének jelentős személyisége. Amikor a telefonban (változatos tapasztalataim miatt) körülményeskedve magyarázni kezdem a szándékaimat, ő első szóra, kedélyes hangon és tette készen ajánlja fel, hogy találkozzunk, és mondjam el bátran a kétegyeimet, mert számára nincsenek tabuk. Bizonyára megérzi a hangomban a kellemetlen csalódásokat, mert – mintegy megelőlegezett bizalomként – máris elárul néhány mozzanatot személyes „módszertanából”, mely az empátia, az együttérzés, az érzelmi intelligencia körül rajzolódik ki. Olykor (sőt, nem is ritkán) a pusztas hang, mindössze néhány szóval és a szavakat kísérő metanyelvi zöngékkal, hitelesíti a teljes egyéniséget, elannyira, hogy amikor találkozunk, csaknem ismerősként üdvözljük egymást. Olyan pedagógusnak látom, aki mindig sugárzik, amikor a hivatásáról beszél, s mert a hivatása a szenvedélye is, és mert szenvedélye a min-

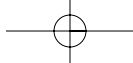

dennapjait teljesen betöltő életformája is, hát folyton sugározza a hitét és meggyőződését, amit a munkája jelent.

Úgy sejtem, Gödöllőn ő ismeri legjobban a cigányság életét, gondolkodás- és viselkedésmódját, számunkra idegen érzélemlát. Egyszerre látja kívülről, a pedagógus meg az értelmiségi szemével, és belülről, mint aki több mint húsz éve napról napra érettük (is), s ami a fontosabb: velük együttműködve dolgozik. Ez alatt a két évtized alatt érzékelhetően megváltozott az iskola körzetéhez tartozó cigányság életvitele. Gödöllőn ma – tudomása szerint – a lakosságnak 22–23 százalékát teszik a ki a romák, jelentős hányaduk lakik Máriabesnyőn, itt mégis sokkal kevesebb a lopás, mint egyebütt.

Mindhárom jelentős magyarországi etnikum képviselteti magát a körzetben: a beások, az oláh cigányok és a romungrók. A hatvanas évekig csaknem integrálódott magyar cigányok éltek Gödöllőn, velük most sincs gond – magyarázza a múltat. Közben türelmesen hallgatja kesergő ellenvetésemet: az utcán, a buszon, a boltok előtt, mindenfelé népes lumpen csoportokba ütközöm; nem külső megjelenésre gondolok: a modorra, a senki mást nem tisztelő durvaságra. Igen, nem titok ez, Gödöllőn régente is volt egy jelentős lumpenréteg, csak hogy szép arányosan cigányok s nem cigányok. Számuk a hatvanas évek közepén kezdett gyarapodni, amikor a Tisza-tó árterét kiürítették; akkoriban nagyon sokan települtek erre a környékre, többségükben beások meg oláh cigányok. Az előbbieket még jól értettek a teknővájáshoz, munkájuk azonban hamarosan fölöslegessé vált, ekkor kezdődtek a gondok. A három népcsoport ugyanis egyáltalán nem kedveli egymást, elannyira, hogy például egy édesanya az iskolában azt kérte az osztályfőnöktől: ültesse el a lányát a padtársa mellől, mert az oláh cigány, és a beás szülők nem engedik egymással barátkozni a gyermekeiket. Az efféle, aprónak látszó konfliktusok sokkal szélesebb összefüggésekben, országos szinten is megjelennek; például nem házasodnak egymással. Volt idő, amikor az országos vajda, a maga átörökített tekintélyével, rendet tudott teremteni, mára azonban ez az ősi intézmény formálissá vált. Egykori jelentőségének inkább csak szimbolikus, áttételes nyomai érzékelhetők. (Például az utolsó oláh vajda, Raffai Gyula halála országos, részvétnyilvánító szertartás volt; avagy figyelemreméltó az a kultikus tisztelet, amely a vajda rokonait, a Besnyőn élő Raffai családot övezi.) Nos, mindezeket a hagyományos, de már szétesőben levő közösségmegtartó funkciókat elsősorban az iskolának kellett átvennie.

„Én úttörő voltam, ma már kérdés nélkül merem állítani – mondja Szűcs Józsefné. – Ellene megyek minden szokásos pedagógiai követelménynek.” Van – válaszolja érdeklődésemre –, természetesen van az iskolának kidolgozott, írásba foglalt pedagógia programja, ám a hétköznapi valóságban minden program valami teljesen mássá alakul. Egyébként léteznek országos kezdeményezések, sokféle dolgoztak ki üdvösnek tartott módszereket. Csakhogy az iskolák nagy többsége teljesítménycentrikus, a gyors és kézzelfogható eredményekre motiváltak, és egyszer csak azt veszik észre: a jó módszerek nem hozzák a várt eredményeket. A tanár belefárad a küszködésbe, megunja az eredménytelenséget – a cigány család pedig

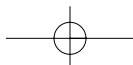

[*Látlelet*]

ilyenkor „visszaló”. „Ezért mondom én: mindig kompetenciát követelnek, én pedig azt valloim és hangoztatom: személyiségfejlesztés, nagybetűvel, SZEMÉLYI-SÉGFEJLESZTÉS!” Hiába kérjük számon hagyományos módon a Pitagorász-tételt, valószínűleg nem ettől fognak boldogulni. Besnyőn is, másutt is a klasszikus értelemben vett néptanítónak kell lenni. Jó hangulatú kapcsolatot kialakítani, elsősorban a szülőkkal, mert a nevelés egész rendszere a családnál kezdődik. Amennyiben hajlandó vagyok az ő hétköznapi dolgairól elbeszélgetni egy anyával, megérzi a közeledésemet, és viszonzozza, el fog jönni az iskolába, nem vitatkozni, hanem tanácsot kérni. Ez a fajta kapcsolatteremtés, amibe belefér a süteményes recept, a piaci bevásárlás vagy a főzés, a Mentovich Iskolában, mondhatni, kötelező. Mert már a szülőknél is rossz tapasztalatuk volt az iskolával kapcsolatban, és meg kell előzni, hogy az előítéleteket átörökítsék a gyermekeikre. Hosszú folyamat ez, csak a második generációnál kezd beérni, Besnyőn azonban már jól látható a változás.

Ha mondandójának elszántságát a pedagógusi szenvedély, a szakadatlanul lobo- gó hivatástudat kontójára írnám, az is csupa öröm volna. De hogy Besnyőn valami egészen más játszódik le, mint az ország iskoláinak nagy többségében, azt valóban konkrét tények jelzik. Híre kelt (kénytelen vagyok idézőjelbe tenni, Szűcs Józsefné szemléletéhez híven) a „teljesítménynek”, s csupán az utóbbi időben tizenhat tantestület látogatta meg az iskolájukat az ország legkülönbözőbb régióiból; órákat, foglalkozásokat látogatnak ilyenkor, majd megbeszélik a tapasztaltakat. Ez sem csekély feladat: új, eredendő felismeréseket nem pusztán a tudás szintjén, de élményként továbbadni. Ám ennél is többet jelent a kívülálló (mármint e gondolatok lejegyzője) számára a személyes tapasztalat. Ismerőseim (több nemzedék óta Gödöllőn él a család) első osztályos kislányukat a központtól, lakásuktól meglehetősen távol eső Damjanich Iskolába írták be. Valamit tudnak. S magyar család.

Mit tudhatnak még Besnyőn? A magyar gyerekek közül sokan küszködnek pszichés problémákkal, különösen az utóbbi tíz-tizenöt évben vált ez szembeötlővé. A cigány gyerekek körében ismeretlenek az ilyen jellegű betegségek. Erős, jó kapcsolatok tartják össze a közösségeket, nem ismerik a magányérzést. A cigány anya szeretete mély, mindent elfogadó szeretet, és egyfelől ennek felismerésével és elfogadásával lehet megnyerni őket, másfelől mi is tanulhatunk tőlük. „Mi ezt megértettük – mondja a pedagógus töretlen lelkesületével –, és nálunk a gyerekek érzelmiintelligencia-szintje magasabb az átlagnál.” Talán mindennek (de hát magának a létezésnek is) ez a kiindulópontja; és ennek az iskolának a titka – természetem hozzá magamban. Szokványos iskolai keretek között súlyos problémát jelent, hogy a szülők egyáltalán nem korlátozzák a gyerekeiket. „Nem korlátozzák, mert örökösen maga korlátozta az élet” – szól a humanizmus empátiája. A megélhetési minimumot mindig be kellett szerezni, a közösség tagjai közt szétosztani, és aki a legfurfangosabb módon szerzett be valamit, az képviselte számukra a legnagyobb értéket. Ez az oka például annak, hogy könnyedén felmentik magukat a magyar törvények alól. (A szakirodalomból jól ismert megközelítés, értelmezés ez; gondo-

latmenetének az egyetlen pontja, mellyel vitába kerekednék, hiszen ami egy csoportnak furfang és érték, az engem vagy egész közösségeket irritál, megcsonkít, kifoszt: nem dúskáló földesurak szája elől orozza el a betevőt. Ezúttal mégis tompítom az indulataimat, nemcsak azért, mert ekkora hittel szemben ez illetlenség, hanem azért is mert:) „Az iskola szeretettel, de csakis szeretettel, meg tudja magyarázni, hogy ez ma már helytelen viselkedés. Egyetlen tény igazolja a módszerünket: mint mondtam már, Besnyőn fordul elő a legkevesebb lopás.”

Húsz évvel ezelőtt, amikor tanítani kezdett ebben az iskolában, súlyos gondként szembesült, a cigányság problémáival. „Akkor elhatároztam, hogy más, új stratégiát kell kidolgozni. Végzettségem szerint matematikus vagyok (bár hasznomra válik, hogy mindig is foglalkoztam a történelemmel meg az irodalommal), hát e felől közelítettem meg a kérdést. A pénzügyi szakemberek úgy kalkulálnak, hogy a befektetett tőke, átlaggal számolva, 33 százalék hasznot hoz. De még közigazdászok is elismerik: a humántőke ennek a dupláját hozza. Csak hát amire nincs türelme a tőkének meg az államnak: hosszú távon mutatható ki a társadalmi haszon.” Ezzel az alapelvvel indult, és mindazon kívül, amit megtudtunk, ma ott tart, hogy senki, sem gyerek, sem tanár nem hagyja el az iskolát. Aki itt marad, az tudja, nem elég tanítani. Minden pedagógus továbbképezte magát valamely területen, ami nem a leketanításhoz kapcsolódik: a fonás-szövéstől a drámapedagógiáig és a művészi tornáig. Ilyen széles merítésben csaknem minden gyerek megtalálja azt a területet, ahol a tehetsége fellobbanhat – nincs miért kerülni az iskolát. És hozzák az eredményeket, sportban, táncban, zenében az országos díjakat. És aki egyszer egyéni, magas színvonalú, akár épp országos teljesítményt mutatott fel, azt az iskolája, a közösség nevében is tette. Ő már sohasem fogja idegennek, kirekesztettnek érezni magát, sem iskolában, sem más közösségben.

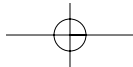
A szememen látja, hogy nem oszlott el minden szkepszisem. Ennyire széppé válhat a világ a közeljövőben? Létezik ma Magyarországon olyan közösség, amelynek munkálkodói meg is valósítják az álmaikat, mert/és képesek racionális álmokat tervezni?

Nem, nem minden és nem mindig ilyen szép – mondja. A cigányok gondolatvilágából hiányzik valami, ami a keresztény Európát kétezer esztendő alatt dinamikusan fejlődő régióvá tette. Nincs olyanféle megnevezhető hitük, ami az európai ember számára a távlatot, a célélvűséget biztosítja. „Nem ismerik az időtávot.”

Azt a – talán legkényesebb problémát – érinti, melyet a legfrissebb szakirodalom mostanság próbál értelmezni.

*A szóbeliség-írásbeliség, a kollektív emlékezet, az időhöz való viszony, a ciklikus és lineáris időfelfogás, mindennek a tulajdonnal, a gazdasággal való kapcsolata egyetlen problémának a különböző aspektusai. A közvélemény számára még nem ismeretes ez a jelenség... A történelemtudat hiánya valamiféle fogyatéknak minősül a közfelfogásban.*⁶

Kiváló, szakszerű észrevételei kapcsán az idézet szerzője ezúttal is az értetlenkedő többséget okolja, nem világos, pontosan miért. Szűcs Józsefné sok éves gyakorlata és a folyamatos együttműködés nyomán jutott ugyanerre a felismerésre, és pedagógusként (a tudományosságtól nem független, de több) tapasztalattal egészíti

[*Láttelelet*]

ki. „Az időtáv tudatát neveléssel lehet alakítani. Nagy türelemmel és empátiával meg kell hosszabbítani számukra az időtávot.” És elmeséli egy tanítványa esetét. Nagyon tehetséges fiú, gyönyörűen trombitál, ezért megbeszélték, hogy ő fogja a hangszerével megnyitni az új sportpálya avatása alkalmából rendezett ünnepséget. Ő lett volna a fő, az első számú szereplő. A fiú késett, késett, és nem jelent meg; az ünnepély pedig csaknem szétesett. Másnap a kérdésre, hogy mi történt, mint magától értetődő tény válaszolta: „Elmentünk édesanyámmal cipőt venni.” Fel sem fogta, hogy hibát követett el. „Ezért kell kiterjeszteni, fokozatosan tágítani a gyerek világát az iskola, a közösség, a város felé. Türelemmel, hosszabb távon meg lehet értetni vele: nem elég, ha mindig csak kapok, adnom is kell.” Ha szerepel, ha versenyen ér el jó eredményt, azzal mindig ad is valamit a közösségnek, amelyet képvisel. Kezdi ezt már megérteni, az igazi eredmények azonban mindig a következő nemzedékeknél érnek be: a mostani tanítványok gyermekeinél. „Emiatt sem tudok ítélni fölöttük. Azzal önmagam zárom el.”

T A B U K , T A B U K

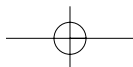
*És láték... a Vének között egy Bárányt...
És eljőve és elvevé a könyvet...*

(Jelenések, 5.1–7)

Hát nem jött még el a Bárány, ki feltörje a pecséteket? Az utolsó órákban vagyunk, és nem sikerült megvalósítani a nyílt, őszinte vitát? Mert amit Szűcs Józsefné oly önfeláldozóan és eredményesen tesz, az egyéni, csodadoktori kezelés, gyógyítás; ám hiányzik a különböző, rivalizáló társadalmi és politikai csoportok együttműködése.

Ami tehát Gödöllőn megmutatkozik, az – magyarok és romák viszonyát, a közhangulatot tekintve – jellemző az ország egészére is, de vannak itt példázatos, kiutat sejtető jelenségek, megoldást kereső személyiségek és cselekvések. Milyen lehet a közérzet a leghátrányosabb helyzetű településeken? Milyen megoldásokkal kísérleteznek?

Mindenolvasó és háttérrádiózó vagyok, ingyenc, aki elolvasom, meghallgatom az enyémmel ellentétes véleményeket is. Okulni szeretnék, akár a Klub Rádióból is: néhány rendszeres megszólalót nagyra becsülök a tudásáért. Mégis zavar az alaphang, miszerint a magyarság egésze szélsőjobbra tolódott, ami elsősorban azt jelenti, hogy idegengyűlölő, s ennek nyilvánvaló jele, hogy egy csoport már gyilkolja a cigányokat. Szörnyű és igaz. Csupán a fordítottjáról nem esik szó. A *Népszabadság* csaknem egész oldalas riportban tárja fel egy analfabéta cigány család gyerekének esetét, akit csaknem „halálosan” felpofozott egy orvos, miközben az a kerítését szedte szét. Nincs párbeszéd, nincs ok és okozat, csak áldozat és bűn van, mint okozat. Az okról, az előzményekről, a „másság sajátosságairól” nem szólnak a híradások. Következésképpen mindannyian, kik a másik oldal viselkedését is tudni szeretnők, mindannyian bűnösök vagyunk, s bűnösökkel nem szokás

dialógust kezdeményezni. Ha jól értem e médiumok alapelveit, ezt nevezik liberális, demokratikus, toleráns gondolkodásmódnak. Amit egyszerű proliésszel nem vagyok képes felfogni: ugyanazokon az oldalakon vagy egyazon műsorblokkban olvasható/hallható a globalizáció dicsérete, a tudásalapú, egyre magasabb képzettséget igénylő társadalom követelménye, mellette pedig az írástudatlanok, a társadalom fejlődését akadályozó deviánsok, tolvajok és munkakerülők fölmagasztalása. Nem a főlemelésük, taníttatásuk követelése, hanem ebbéli állapotuk tartósítása, a tudatlanság, a közveszélyes viselkedés szociális támogatása. Csaknem negyven évet éltem Európa legkegyetlenebb diktatúrájában, ám ha ez a demokrácia: ebből sem kérek.

Az okok firtatását a legegyszerűbb kérdéssel kellene kezdeni: miért az általános cigányellenesség? A magyar ember genetikailag fajgyűlölő, „idegenellenes”? Miként azt plakátok hirdetik az aluljárókban. (Meggondolandó: egy ilyen vád maga is rasszizmus...) Avagy fajgyűlölő politikusok alattomos buzdítására, egy pillanat alatt cigánygyűlölővé váltunk? Akár abszurdnak is tekinthető az állítás néhány interjúkísérletem alapján, hiszen némely vezető hivatalnok felfogása szerint nem is léteznek cigányok. A legnagyobb bajok akkor keletkeznek, amikor jól látható, naponta tapasztalható, súlyos létproblémákat agyonhallgatunk, félremagyarázunk, társadalmi tabuvá nyilvánítunk. A Ceaușescu-rendszer összeomlása nem '89 decemberében, hanem akkor kezdődött, amikor a kiéheztetett, lerongyolódott, megfélemlített lakosság némán összeszorított ajakkal hallgatta a szöveget: milyen magas életszínvonalon élünk a szocialista demokráciában, némely területen a világszínvonal fölött, és egyébként is nagyon szeretjük egymást, különösen a nemzetiségeket, ha eltűnnek.

A pusztá tény megállapítása, miszerint a szomszédaim (legalább hat felnőtt, munkaképes ember) elsősorban „ügyeskednek” és „szereznek”; hogy gyűlölnek a náluk iskolázottabbak „másságát”; hogy tudatosan megkeserítik az életünket, s ezáltal rohamosan csökkentik a munkakedvünket; hogy teljesítmény nélkül, de erőszakos eszközökkel jelentős összegektől fosztják meg a dolgozó, adófizető polgárokat: mindez lehet „gyűlöletbeszéd”, e sorok írójának értelmiségi nyavalygása és magánügye. De a hasonló helyzeteket az ország egészében figyelembe véve, százalékos szorzóval számítva, bizony már súlyos társadalmi, nemzeti kérdés. És akkor talán érthetővé válik a „rasszista” átlagmagyar gondolkodásmódja, aki nem árnyalja a véleményét történelmi és ideológiai előzmények, a szokásjog felkutatásával. Ilyen történelmi előzmény az is, hogy műveletlen, szellemiekben igénytelen tömegek privilegizálása vagy spontán feltörése sohasem vezet jóra. (Vö.: 1919; ötvenes évek eleje, Hitler hatalmának tömegbázisa stb.) Ugyancsak történelmi tapasztalat, hogy a megoldatlan, elhallgat(tat)ott feszültségek halmozódása egyszer csak robbanáshoz vezet. Aminek több változata lehetséges. Volt egy nagy francia forradalom, mely a tömegek diktatúráját eredményezte, majd „győzött az igazság”. Alig húsz éve volt egy marosvásárhelyi pogrom, ahol a többségi nemzet csőcseléke megrohmozta a tanulás meg az anyanyelvhasználat jogáért némán tüntető kisebbséget, és nem tudta megsemmisíteni; tanulsága azonban az, hogy mégis a kisebbség, a ma-

[*Látlelet*]

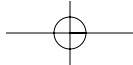
gyarság bűnhődött. És elképzelhető egy olyan forgatókönyv, hogy saját országában a „rasszista” magyarság összecsap a roma kisebbséggel, amely ezáltal ártatlan áldozattá válik, a többségre pedig ismét csak a „kollektív bűnösség” vétké hull, s a bűntudat, akárcsak a veszített háborúk után, évtizedekig visszaveti az országot. És minden ismétlődik.

Nyilván, bárki nevetve megjegyezheti: irodalmi fogantatású víziók ezek. Csak-hogy a történelem, a valóság gyakorta rálicitált a legelfajzottabb irodalmi fikciókra is. (Mentségemül szolgálhat: mindeddig, hatvanéves koromig soha, egyetlen írásomban sem léptem túl az irodalmiság határait a politika felé.) Egyébként nem a humán értelmiségi feladata megoldási javaslatokat tenni. Az eszközök a politikusok, polgármesterek, a társadalmi, gazdasági és a romaszervezetek vezetőinek a birtokában vannak. A humán értelmiségi csupán annyit tehet, hogy felhívja a figyelmet olyan jelenségekre, melyeket ezek a vezetők helyzetük, a csúcsok magaslátáról nem láthatnak.

A feszültségoldás, a kilábalás egyik útja, részleges megoldása az lehet, amit Gödöllőn egyfelől Balogh Gyula tesz, másfelől – hosszú távon is példát konstituálva – az elkötelezett pedagógus, Szűcs Józsefné; a szellem kiművelésére, a morális-érzelmi-intellektuális igényesség kialakítására érdemes sok pénzt áldozni. Hiszen az agresszív viselkedésre, a szellemi igénytelenségre, a munkakerülő ügyeskedésre minduntalan a sok évszázados hagyományait, szokásaikat hozzák fel magyarázatként. Én, személy szerint megértem, de egyfelől nehezen viselem el, másfelől nem értek egyet az indoklással. Tudniillik a környezetemben sehol nem látom a szép és hasznos szokásokat; ezeket levetkőzték, egyenesen szégyellik. A régmúlta, ősi hagyományainkra ilyen érveléssel mindannyian hivatkozhatnánk – és sátorban lagnánk, baltával űznénk a vadat. A többség által előállított javakat, a fejlődés termékeit, különösen a luxuscikkeket, a romák is szívesen fogyasztják, használják, élvezik. Gyakori érv, hogy nincs történelmi tudatuk, időtávérzékük; emiatt frusztráltak, ellenségesek, ezért megbízhatatlanok: nem indok a gonoszkodásra; tanulás és erkölcsi tartás kérdése. A cigányság vezetőinek tehát nem az volna a legfontosabb feladatuk, hogy kizárólag a többség értetlenségét bírálják; eredményesebb volna a különböző címenek kapott pénzeket iskoláztatásra, szakmai képzésre, intézményi hálózat kialakítására fordítani. A kilábalás egyik lehetősége tehát az oktatás, nevelés módszereinek megtervezése. Takács Géza, korábban idézett, megoldásokat kereső könyvében, eléggé szkeptikusan foglalja össze ebbéli tapasztalatait: „...cigány ügyben a szociológiai nézőponttal mélységesen elégedetlen voltam. Azt bizonyítani akárhányszor, akárhány mutatóval, akárhány felmérésben, akármilyen tudósi szenvedéllyel, hogy egy cigány gyermek esélyei a nem cigány életformára ötvenszer kisebbek, mint a nem cigány társának, egyszerűen történelmietlen tétel, de ezen túl még cigányt hergelő és nem cigányt megszégyenítő moralizálás is. [...] Az a történet, az etnikai-kulturális szuverenitásé, melyre a cigányság oly büszkén hivatkozik, és amit a cigányság barátai odaadással védenek és igazolnak, maga a probléma. Nem lehet egyszerre füttyülni a modernitásra, és elvárni az érvényesülést a modernségben.”

Sorsukat a szakértők gyakorta hasonlítják össze a zsidóságéval. Teljesen indokolatlanul. A sokfelől elüldözött zsidóság évszázadokkal korábban jelent meg Magyarországon, mint a cigányság, lélekszámbeli gyarapodásuk azonban hozzávetőlegesen egybeesik a romák tömegeinek érkezésével. Napjainkra pedig a zsidóság a szellemi, kulturális és gazdasági élet kulcspozícióit tölti be, s nem csak Magyarországon. Indokoltan. (Még akkor is, ha – többek véleménye szerint – lélekszám, olykor képességek alapján is aránytalanul nagy mértékben részesedik a javakból meg a hatalmi pozíciókból.) Részben, mert megszenvedett érte (jóllehet a szenvedés önmagában nem jogosít fel előnyökre; engem-minket, erdélyieket sem), nagyobb részt mert a legdinamikusabb, látványosan fejlődő társadalmi csoport (avagy etnikum, vallási közösség) volt mifelénk az utóbbi kétszáz évben. Valószínűleg nincs is különösebb titka. A zsidóság számára mindig is legfontosabb a tanulás volt, cselekvő jelenlét a szellemi, társadalmi életben, s ezáltal legjobbjaik minden új ismeretre rugalmasan tudtak reagálni; ha akár csupán a maguk személyes érdekeiért küzdenek, azzal valamiképpen a környezetüket is gyarapítják. Mindig az éppen aktuális modernség képviselőit vállalták többségükben, mégsem mondtak le a hagyományaikról, az Ószövetségről, a Tóráról, a nemzetfenntartó mítoszairól; egyszerűen arról a valamiről, amit etnikumnak, nemzetnek, gyülekezetnek, de mindenképpen közösségi entitásnak nevezünk. A szétszóratásból államot hoztak létre, életre keltették anyanyelvüket, ma már virágzó izraeli héber nyelvű irodalom létezik. Minden egyes személynek, aki bárhol a világon zsidónak vallja magát, létezik hát egy összetartó erőt képviselő anyaországa, s ahol éppen él, ott jószántából vállal közösséget a környező társadalommal.

A nyelv tehát, az anyanyelv a legerősebb életben tartó és fejlődést biztosító tényező. Ebben az egyetlen kérdésben vitatkozom Balogh Gyulával és Szűcs József-nével. Cigány anyanyelvi képzés hiányában mindketten a cigányság számára a magyar tökéletes elsajátításában látják az iskoláztatás útját, a jövőt. Ha egy etnikai közösség évszázadok során, manapság pedig egyre erőteljesebben azt bizonygatja, hogy az államalkotó nemzettől elkülönülten, saját törvényei szerint akar élni, akkor távlati egységesülésének, fölemelkedésének nem az a perspektívája, hogy rájuk kényszerítjük a mi nyelvünket. A magyar sohasem vagy csak nagyon keveseknek lesz igazi anyanyelve, hiszen abban kulturális, viselkedésbeli hagyomány, erkölcsi normarendszer, vallás, hitvilág és átörökített történelmi tudás sűrűsödik. Mindennek lényege, *eidosza* idegen marad a romák többsége, azok számára, akik (romlott) magyar nyelvvel, de a nemzetközösség szokásrendjétől elkülönülten akarnak élni. Egy közösségre rákényszerített nyelv használata: *asszimiláció*, és ez sohasem teremt jó közérzetet. Azokkal értek egyet, akik egységesített roma nyelvet szeretnének kiterjeszteni a teljes iskolahálózatra (miként már terjedőben van a lovári), akik független osztály- vagy iskolaközösségekben igyekeznek a szép cigány hagyományokat, az értékes kultúrát és szokásrendet feltámasztani. Roma anyanyelv és kultúra birtokában elsajátítani aztán a magyar nyelvet, és tanulással, tudatos önképzés útján beilleszkedni a szélesebb társadalomba, ez: *integráció*, ami önkéntes és jó szándékú csatlakozást jelent.

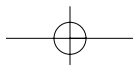
[*Láttelelet*]

Mindez azonban csakis a tabuk fölszámolásával, mi több, széles társadalmi viták útján valósítható meg.

* * *

Miért is vetettem hát papírra hiányos tapasztalataimat, hipotetikus elgondolásaimat? Elsősorban azért, mert (többször utaltam rá) személyesen is megszólítottam, a magyarországi cigányság és a romániai magyarság sorsának párhuzamba állításával. Akkor viszont tényeket is kellene egymás mellé sorakoztatni. (Izgalmas kísérlet volna, ám meghaladja a tudásomat, meg talán parttalan kapkodásba, értelmetlen vitába fulladna. De legalább kérdések formájában:) Ki adott többet a maga kisebbségi és szélesebb társadalmi közösségének? Azok a romák, akik kisebbségi helyzetük és szenvedéseik (elő)jogán csupán földi javakat követelnek, de többségükben nem hajlandók hozzájárulni e javak előállításához? Avagy az erdélyi magyarok, akik – ugyancsak kisebbségi helyzetük és szenvedéseik *árán* – igencsak boldogító földi javakról mondtak le azért, hogy megőrizték anyanyelvüket, hogy tanulhassanak, hogy ellenálljanak az asszimilációnak, hogy építhessék az ellenük létre hozott országot, Nagy-Romániát; akik ha anyaországukba települtek, szükség esetén ismét csak hajlandók voltak lemondani (kétségtelen: nem mindenki) az anyagi gyarapodásról, tudásbeli hiányosságaikat pótlandó, a közös szellemi örökség megszerzése érdekében, amitől erőszakkal megfosztották őket?

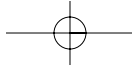
Persze, a kérdések efféle általánosítása éppenséggel beszűkítéshez, egyoldalúsághoz is vezethet. (Az előző fejezetek talán mégis értelmezhetővé teszik.) Épp ezért, a cigányság sorsán, kisebbség és többség viszonyán gondolkodva (ha egyáltalán valaki kíváncsi volna a véleményemre), csakis olyan megoldást merészelnék elképzelni, amelyet magunknak kívánok. Tudniillik valami ahhoz hasonló, amiért az erdélyi magyarság kilencven éve jogosan, szorgalmas munkával, léthez való jogának szakadatlan bizonyításával, türelemmel és kitartással küzd: valamely autonóm berendezkedésre emlékeztető önszerveződési formát. Az autonómia fogalma némelyekben (jobbára a többségi lakosságban) berzenkedést kelt, az érintettek számára pedig olykor homályos a jelentése. Ha azonban *önkormányzatiságként* magyarátom, értelme talán megfoghatóbbá válik. Az autonómiának számtalan megnyilatkozási formája létezik a világban, a kulturális autonómiától a települési önkormányzatokon át a területi autonómiáig: minden közösség a maga sajátos hagyományainak és aktuális szükségleteinek megvalósítására alkalmas szuverenitásformációra törekszik. Az első két lehetőségnek a csírái már régen megfogalmazódtak és léteznek is hazánkban, csupán valami okból az eredmények nem mutatkoznak. Nélkülözhetetlen hát az *önszerveződés* megerősítése, mert a külső, politikai hatalmak által akár jó szándékúan felajánlott, akár – rosszabbik esetben – kikényszerített megoldások nem vezetnek eredményre sem nálunk, sem Európában. (Lásd a kaotikus franciaországi helyzetet.) Az önszerveződés lehetséges formáinak kitalálására magam a legalkalmatlanabb vagyok, kisebbségi és tanári-pedagógusi tapasztalataim alapján azonban két fontos tényezőről meggyőződtem. Az ember azt az eredményt, teljesítményt képes megbecsülni, amiért vér-verejtékesen

maga küzdött meg, s e „küzdés maga” növeli a közösség kohéziós erejét, az összefogás pedig ismét csak célok megfogalmazásának lendületét. Az anyanyelv pedig, és az őt körkörösén óvó kulturális hagyomány a legéletképesebb közösségteremtő erő, amit nem illik lealacsonyítani „asszimilációnak”, „szegregációnak” átnevezett politikai manipulációk és álkonfrontációk eszközévé. Viszont épp az ide-oda viláldzó megbélyegzések elkerülése végett: a jövőt nem lehetséges az állami szociális intézményekre alapozni; a már létező roma értelmiségi elit feladata – széles tömegbázis bevonásával – konzultálni és megtervezni a hosszú távú stratégiát.

Legfőbb hiánycikkünk: a dialógus; és lássuk be, ebbéli teljesítményünkkel mi, magyarok is csúcsokat döntögettünk. Nem akarom tehát az ország minden nyűgét-baját a cigányság nyakába varrni: csupán lehetséges valóságghűséget. Mert az tény: a körülöttük (s nem is mindig csak általuk) felhalmozott feszültségek traumatikus hatással vannak rájuk is, a többségre is; egy egész ország közérzetét s ezáltal a jelenlegi kátyúból való kilábalás esélyeit rontják. A helyzettel valamit kezdeni kell, mert az utóbbi tíz évben valamennyi kísérlet kudarcot vallott. Különböző tanulmányokban eltérő statisztikai adatok látnak napvilágot (a személyiségi, kisebbségi és egyéb jogokra hivatkozó tabusítás, titkosítás miatt), egy azonban bizonyos: a magyarság lélekszáma rohamosan csökken, a cigányságé dinamikusan növekszik. Romsics Ignác nemzetközileg elismert történész elfogultsággal nem vádolható; az első, 1893-as cigányösszeírástól az 1980-as évek végéig, kizárólag a megbízható adatokra támaszkodva, kimutatja számbeli gyarapodásuk mértékét: az alacsonyabb értékekkel számolva is legalább nyolcszoros a növekedés. Konklúziója: „Eltérően az ország többi nemzetiségétől a romák elsősorban nem saját kultúrájukkal [...], hanem feltűnő antropológiai jegyeikkel és erős etnikai tudatukkal különültek el a magyarságtól.”⁷⁷

Sok adatot, érvet lehetne felsorakoztatni az elhibázott cigánypolitika bírálatára, olykor azonban egyetlen írásmű is példázatértékű. A legfrissebb faluszociográfia szerzője, Szikra János konkrét tényekkel szemlélteti a pátkai magyarok és cigányok viszonyát. Hiteles történeteiből e helyt szükségtelen idézni, elegendő egy adat: „Pátkán vélhetően 142 fő cigány él mindössze. Mégis tőlük híresül el a falu, mégis körülöttük forgunk tehetetlenül.” Azért megrázó ez a tényekből összeszerkesztett írás, mert szerzője az elfogultság föltételezhető vádját is vállalja: „...nem akarok ellumpesedni és elcigányosodni... Nem akarok turhát, szotyolahéjat, hányadékot a járdán; nem akarok győzikesót, romakultuszt, cigánylajcsit, kolompár-orbán-házkutatást bámulni a televízióban, szellemi és lelki mosdatlanságot, s azt sem, hogy véleményemért meakulpáznom kelljen. Akinek nem inge, ne vegye magára!” Amikor (korábbi oldalakon) leírtam, miszerint Gödöllő lakosságának jelentős része öntudatlanul, de megállíthatatlan tempóban, könnyebben alkalmazkodik a cigányság lumpen viselkedéséhez, mint a rejtőzködő, lakásába és munkájába menekülő középosztályhoz, Szikra János tanulmánya még nem jelent meg. Ám véletlen sem lehet, hogy ugyanazt a jelenséget ismertük fel, egymástól függetlenül, az ország két alapvetően különböző vidékén. A szociográfus konklúziója: „Nem biztos, hogy azoknak kell a pátkai cigányok bajait megoldaniuk, akiket ugyene pátkai

[*Láttelelet*]

cigányok naponta megaláznak..., hogy a törvénykövető, nap nap után megaláztott... pátkai polgárokra kell terhelni a cigányság segélyezését...”⁸

Bennem is naponta fölszikkázik és magasra csap az indulat, amikor a kerítés túloldalán átkoznak. De éppen, mert nem akarok hasonulni (ismétlem önmagam:), sem felebarátaimnak, sem azoknak, akik ok nélkül gyűlölnék, nem kívánok mást, mint amit magunknak, erdélyi sorstársaimnak: az önálló kezdeményezés képességét.

* * *

Egyszóval, dialógusra készültem ezzel az írással. „Mostanáig egyetlen kutató sem birtokolta, ma sem birtokolja a belülről látás képességét” – neheztel valamennyi nem cigány polgárra Romano Rácz Sándor. Nem vagyok kutató, tehát egyszerű, felelős írástudóként, magánemberként szerettem volna eleget tenni az elvárásának. Bizonyára magam is hibás vagyok abban, hogy nem sikerült áttörni a világokat elválasztó korlátokat. De nem óhajtok öt év múlva is a mostanihoz hasonló hangulatban befejezni egy írásművet. Miközben ugyanis ezeket az utolsó mondatokat róvóm a teraszon, szétrugdalt kerítésünk túloldaláról a füldugón is áthatol a szózat: „Ezek a bűdös románok...” A románság nevében is szégyenkezem Magyarországon. Ki a rasszista?

J E G Y Z E T E K

- 3 Póczik Szilveszter: *Cigányok és idegenek*. Miskolc, 1999.
- 4 Takács Géza: *Kiútkeresők. Cigányok iskolai élményei*. Bp., 2009.
A Lungo Drom társadalmi szervezet, nem etnikai csoport. (Sz. L.)
- 5 Romano Rácz Sándor: Miért nincs a cigányoknak történelemtudatuk? *Magyar Szemle*, 2010/6.
- 6 Romano Rácz Sándor: i. m.
- 7 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2005, 470.
- 8 Szikra János: Akar-e élni Pátka? *Hitel*, 2010/8.

Fuvallat

